

ՕՐԱԳԻՐ ՉՄԻՌՆԻԱՅ

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ԵՒ ԱՌԵՆՏՐԱԿԱՆ

ԵՐԵՎԱՆԻ ՌԵՊՈՐՏԵՐԻ ՏԱՐԻ

ՉՄԻՌՆԻԱ ՇԱՔԱԹ 4 ՓԵՏՐՎԱՐ 1878

ԹԻՒ 1085

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ

Հայտնի թեան նախադասից հիմնական պայմանքն ստորագրուելով ի մէջ պատերազմող երկուց տէրութեանց այսինքն թուրքից և Ռուսիոյ կայսերական կառավարութեանց, զինացի արդէն սկսաւ և կըշարունակէ:

կըհաւանդուին թէ անյապազ դեպքանոցով մի ոլորտի գումարուի ի վէննա, ուր Եւրոպիոյ մեծ տէրութեանց երեսփոխանաց խորհրդակցութեամբն և որոշմամբն պիտի կարգադրուին:

«Նախնական Գլխի» օրագրոյն հետեւեալ տողքն կըմանուցանեն թէ Ռուսիոյ կառավարութիւնն ամենեւին չմերժեր մեծ տէրութեանց այս օրինակ միջամտութիւնը:

«Ռուսիոյ պատասխանն առ աւստրիական ծանուցագիրն՝ արդէն հասաւ ի վէննա, յորմէ կըտեսնուի թէ Ռուսիոյ կառավարութիւնն ապառնի զայնազրութիւնքն ի մէջ Ռուսիոյ և թուրքիոյ կրնան փոփոխութիւն ստանալ, և յայնժամ միայն վճռական պիտի լինին երբ վաւերանան ի տէրութեանց Եւրոպիոյ: Ռուսիան, ինչպէս կըտեսնուի, Ռուսիան կընդունի զհրահանգն Աւստրոհունգարիոյ դահլճին»:

կայսերական հրովարտակաւ, հետեւեալ պաշ-

տօնարալուծիւնքն տեղի ունեցան: Վսեմա Ահմէտ վէֆէր փաշան առաջին նախարար նախագահ պաշտօնէն խորհրդոյն և միանգամայն ներքին գործոց վերահասուց:

Հայիլ էֆենտին Եէիս-իւլաւ, Ռէուֆի փաշան պատերազմի պաշտօնեայ, Սէրվեր փաշան արտաքին գործոց պաշտօնեայ, Սայիա փաշան ծովային զորութեանց տեսուչ, Խուրչիա փաշան արքայութեան պաշտօնեայ, Սալիֆէթ փաշան նախագահ պետական խորհրդամիջ փաշան ինքնառաջարկ տեսուչ, Քիանի փաշան զանձուց պաշտօնեայ, Սուպի փաշան հասարակաց կրթութեան և Էվթաֆի պաշտօնեայ, Յօհաննէս էֆենտին Չամիչ նախարար հասարակային շինուածոց և վաճառականութեան:

Նայնպէս ուրիշ նրամանադրով մի կարգեցան, Համիթ փաշան կուսակալ Ալյուրնի, Գաարի փաշան կուսակալ Սերաստիոյ, Ճէվտէա փաշան կուսակալ Սուրիոյ, Ահմէտ Ռաիֆ փաշան քաղաքապետ է: Պօլոյ, Էմիա-Պէյն, որ Եւրոպիայի անդամ է, նախարարոց խորհրդոյն նախագահին խորհրդական անուանեցաւ:

Մեծ-Եպարզ ոտութեան պաշտօնն օգտաւ Սուլթանին հրամանաւ շնչուեցաւ և անոր տեղըն առաջին նախարարի պաշտօնն հաստատեցաւ: որ ինչպէս յայտնի է, յանձնեցաւ բարձրապատիւ Ահմէտ վէֆէր: Յետ արտօնի ըստ զօրութեան սահմանադրական դաշտնց, իւրաքանչիւր նախարար պատասխանատու պիտի լինի անհատաբար իւր պաշտօնական գործոց և անօրէնութեանց, և բոլոր նախարարք ի միասին պատասխանատու պիտի լինին կառավարչական գործոց առ հասարակ:

Երեքշաբթի երեկոյին ի Կ. Պօլոյ արձակեալ հետագիր մի կըմանուցանէ թէ Պետական խոր-

հրդոյն նախագահ վսեմ Սալիֆէթ փաշան լիազօր դեպքանի պաշտօնիւ նոյն օրն, մեկնէր է յԱլբանիոյ պոլիս երթալու, ուր պիտի բանակցի Ռուսիոյ լիազօր երեսփոխանաց հետ ի վերայ պայմանաց վճռական և որոշիչ հաշտութեան:

Կրկարժուի թէ վսեմ Սաաուլլահ պէյն երկրորդ լիազօր դեպքանի պաշտօնիւ, անյապազ պիտի ուղևորի յԱլբանիոյ պոլիս երթալու:

—Դարձեալ հետագիրն կըմանուցանէ թէ Անդրիոյ երեսփոխանական Ժողովն իւր անդամաց մեծագոյն մասին այսինքն 200 քուէից առաւելութեամբ, վճռեց և ընդունեցաւ կառավարութեան խնդիրն վսեմ վեց միլիոն լիւայից:

Լոնտօնի մեր յարգոյ թղթովիցն զհետեւեալ յօդուածն յուղարկեալ է մեզ, զոր հրատարակեալք առ անց համաձայն ինեւոյ նորա մէջ պալուստիկեալ մի քանի կէտերուն:

Լոնտօն, 30 Յունվար Ե. Տ. 1878

Մեծարոյ բարեկամ իմ, Հաւաստի եմ թէ քաղաքական լուրերն զորս պիտի հարգուեմ ձեզ, մեծ կարեւորութիւն չզգիտի ընծայեն, մինչ հետագիրն կանխաւ ամենօրեայ լուրերն կըբերէ ձեզ, սակայն և այնպէս պիտի յիշեմ այնպիսի պատահարներ, որոնք կրնան հետաքրքրական լինել ընթերցողաց:

Անդրիոյ խորհրդարանն որ ըստ սովորութեան փոխանակ փետրվարի սկիզբն, այս տարի երկուշաբթի առաջ բացուեցաւ: հետեւորտ կրկարժուեալք որ թաց ունայն կառավարութիւնն արդէն պատերազմին նկատմամբ ծանր և կարեւոր յայտարարութիւններ պիտի ընէր և գործնական միջոցներու համար բարդութիւն չհաւանութիւնն պիտի խնդրէր: Բնական էր հետեւաբար, որ անձկութիւնն և անհանգստութիւնն տիրէին ոչ միայն Բրիտանիայի, այլև բոլոր Եւրոպիոյ մէջ: քանզի ամեն բան խառն, և ապառնին անստուգութեան մէջ կ'երևէր: Հասարակութեան այն

լոյն իւրոյ կտակ աւանդէ յետ իւր լինել կաթողիկոս Տէրք: որ և զօրն արձանացուցեալ հասարակութիւնն ի թիֆլիզու քաղաքի, բազմակիւր մահսէրաւ գրեցին միարտուութեան Սէլմիսանի: որք և համաձայնեալ նոցա ըստ աղագեցութեանն Ատտուճոյ օժին ի կաթողիկոսութիւն ամենայն Հայոց զՏէրք: վն հասպտան, և հաստատեցին դայն օժուութիւն նորատէրութիւնն Օսմանցոց և Պորտից՝ հրովարտակօք իւրեանց, և ազգն Հայոց բազմակիւր մահսէրաւ հանուած իւրեանց: Սակայն և մեք քանզի յառաջագոյն կոչեցեալ էաք յայն կառուին, դժգոհեալ ընդ վերնաձիր օժուութիւն նորա՝ շանցաք լինել հաւկառակաթոռ նմա: որ և եկեալ ի երեք վանքն որ ի Բագրևանդ գաւառ, ներհակ սրբազան վեհապետիս և սրբոյ Էլմիսանի, օժաք անդէն կաթողիկոս, և օրհնեցաք ևս զվեռն: Այլ սակայն զզջացեալ հետեւաբար ընդ հակառակ արարան մեր, կատարեալ զզմամբ դիմեցաք ի սուրբ Էլմիսանի ի համբոյր փրիստասեղ սրբոյ Տեղոյն և մաքուր Աջոյ Տեառն: և երանեալ կաթողիկոսին հանդերձ մեզայիւ: քանզի ծանեաք զձեզ յանցաւորս ընդդէմ Աթոռոյն և յիշեալ Աստուածընտիր սրբազան վեհապետին, և այսու յայտարարական գրութեամբս յայտնելով զիմ զձերմնաանդակաւ զընթաց յայտառնեմ և զայս, թէ օժանդին իմ անդ և օրհնելն զմեռնն, են ընդդէմ սրբոյ Աթոռոյն և արժաւքնտիր օժելոյն Աստուճոյ, և նախնի Հարց կանոնաց, վստայնոյ և անընդունակք: քանզի երեք վանքն որ ի Բագրևանդ չէր Աթոռ նական, և ևս յանդընեալ կանեցայ առնել

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

Չմիւռնիս, 30 Յունվար 1878

Ազնիւ Արշալոյս,

Ի նամակիս դաջիք ներփակեալ զօրինակ հրատարակութիւն հոգեւոյն Դանիէլ կաթողիկոսի, զորմէ յիշատակութիւն լինի ի «Փորձ» հանդիսի: Բ. տարի թիւ 1 յէջ 229. այլ ոչ ի մէջ ամի պատճէն նորին, որպէս և ոչ ի կենսագրութեան կերպերի Ե. յօրինեալ յարժա. Գ. Պատկանեալն է, իմ ունեւոյլ արդէն առ իս զվաւերական օրինակ յիշեալ հրատարակութիւն, առաքեմ առ ձեզ ի հրատարակութիւն վաւերական կոչեցի զօրինակն, որ գտաւ ի Մադրաս, ի սենեկին Արկեղ Որբոց, յորմէ ընդօրինակեալ էր հանգուցեալ իսահակ Ծ. վարդապետ ի նուիրակութեան իւրում, յամի 1846 հոկտ. 28 և վաւերացուցեալ ի կողմանէ կառավարաց յիշեալ Արկեղ Որբոցն Հայոց Մադրասայ, այն է Բաղդասար Մ. Աստուածատրօֆ, Յարութիւն Յ. Յովհաննիսեան, և այլն: Չնոյն հաստատեն և հետագայ անձինք գրելով ի լուսանցսն: «Մայր օրինակէն գրեցեալ օրինակն տեսի համեմատայ: Տէր Յարութիւն Յակոբեան Բուժբայու զիճակի նորեկ քահանայ: Նոյնպէս կիրակոս Սարգիս Մութեմովէի Բուժբայու Ս. Եկեղեցոյ: «Մայր օրինակէն գրեցեալ օրինակին տեսի համեմատայ: տէր Կարբրիէ տէր Ստեփաննոս: նոյնպէս տէր Եղիազար ինչիլոզեան»:

Ըստ պատմութեան «Փորձ» հանդիսին, երեկ ինն է նոյն ինքն ներսէս կաթողիկոս առա-

քեալ իցէ զպատճէն հրատարակութիւն ի Հնդկիս առ ծերունազարդ Յովհաննէս վարդապետ՝ որ թուի թէ էր կուսակից Գանիէի: Եւ կամ ստուգողոյն ևս համարի թէ զպատճէն իսկականին հանեալ և ստորագրեալ ի նոյն եկեղեցական Միւրաբանից, առաքեալ իցեն առ Եկեղեցին որ ի Հնդկիս և այլուր, առ ի հաստատուն ցուցանել զկաթողիկոսութիւնն Գաւթի և զկապառ հրատարակման Դանիէի յԱթոռոյն: Յօրինակիս աչ գոյր թուական: այլ յայտ է ի պատմութենէ օրպէս գտանի ի «Փորձ» հանդիսի, թէ գրեալ իցէ ի վերջիցս 1802 ամին, և կամ ի սկիզբն յաջորդ տարւոյ ի մէջ Յունուար ամսոյ:

Ահաւասիկ օրինակն յիշեալ հրատարակութիւն, որ տուաւ ի Ս. Էլմիսանի, բռնադատութեամբ ի կողմանէ Գաւթի կաթողիկոսի:

Տ. Հ. Թ. Աստուածեանց, Գաւթի Սրբազան

«Երտ վախճանի տեսնու Ղուկասու երանեալ սրբազան կաթողիկոսին, մինչ էի յԱթոռ պատրիարքութեան Կ. Պօլիս Դանիէլ վարդապետայսս բոլոր Միւրաբանք սրբոյ Էլմիսանի և մերձակայ Հայոց հասարակութիւնն բազմակիւր մահսէրաւ յատկացուցեալ էին ի կաթողիկոսութիւն ամենայն Հայոց՝ զիս, զՅովհաննէս արքեպիսկոպոսն կողմանցն հրեւիսոյ, և զնուիրակին նոյն կողմանց զԵվրեմ արքեպիսկոպոսն: սակայն Յովհաննէս յառաջեալ ի կողմանցն Հիւսիսոյ, աքսորել ետ զմեզ և ինքն կարգեաց զայն կառուին: և իբրև մեք ազատեալ ի աքսորանոց մերոց եկաք ի թօխաթ քաղաք, նա ևս եկեալ ի թիֆլիզ հանդիպի օրհատին սահաւ: և ի ժամ վախճանե-

մասն՝ որ պատերազմի հակառակ էր, կառավարութեան ակտիւ լինելը լրագրաց լեզուէն գրգռուեալ թէթագուհոյ նախարարներն պատերազմ հրատարակելոյ մտադիր են, փութացան ժողովներ (միթինկներ) կազմել, և իրենց քաղաքական բոլոր ազատութեամբն կառավարութեան դէմ բողոքել։ Առնվարդին այսինքն բարձրակէտի բացման օրն, Լոնսօնի մէջ եղած գրգռուն և իրարանցումն անկարելի է նկարագրել։ Սակայն այս ամեն շաչիւնն ու ազմուկն յուճկեստ էր։ Թագուհոյն յայտարարութիւնն՝ ինչպէս հեռագրաւ գիտէք արդէն, խիստ խաղաղական էր՝ ի մեծ զայրացումն մի քանի լրագրաց, որք ժամանակէ մի ՚ի վեր Անգղիոյ հասարակաց կարծիքն կը գրգռէին՝ Ռուսիոյ դէմ պատերազմ հրատարակելոյ համար։ Այս լրագիրք՝ իբր բարեկամք թուրքիոյ, առաւել ցնաս հասուցին նմա, սնուսի յոյսեր ներշնչելով՝ թէ Մեծն Բրիտանիա անշուշտ օգնութեան պիտի հասնի Օսմանցւոց։ Տէյլի Թէլէկրաֆի Կ. Պօլսոյ թղթակցին գրութիւններն խիստ աղայական, չքսեմ ծիծաղելի են։

Պատերազմական լուրերն սոսկալի արագութեամբ զիրար կը յաջորդեն։ Ռուսաց բանակներն Ադրիանապոլիս պաշարելէ ետեւ, դէպի Կալիքոսի կ'արշաւեն։ Անգղիոյ նաւատորմին հրաման կը տրուի, ու Պէշիքայի ծովածոցէն դէպ ՚ի Տարսանէլ կ'ուղևորի բրիտանական շահերն պաշտպանելոյ նպատակաւ։ Լորտ Տէրպի և լորտ Քանալըն այսպիսի քաղաքականութեան համաձիտ չլինելով, իրենց հրատարականք կը տան։ Ռուսաց դէպի Կալիքոսի արշաւելն չ'ստուգուիր անգղիական նաւատորմին կրկին հրաման կը տրուի ու Պէշիքայի ծովածոցը կը վերագանայ։ Լորտ Տէրպի իւր հրատարականն ետ կ'առնու, և լորտ Քանալըն բողոքովին կը հրատարկ։ Կառավարութիւնն վեց միլիոն լիւա սթէրլին կը խնդրէ բարձրակէտէն պատահական պարագայից ծախուց համար։ Ահաւասիկ ասոնք են վերջին դէպքերն, որք ոչ սակաւ օրոք Ռուսիոյ պատմագրին այս երկրին մէջ։

Ռուսիոյ կառավարութեան առաջարկած խաղաղութեան պայմաններն տակաւին որոշակի յայտնի չեն։ միայն ինչպէս կերելի, այն պայմաններէն մին պիտի լինի Հայաստանի մէկ մասն իրեն սեփականել։ Եթէ այս ստոյգ է, ըստ իմ կարծեաց՝ Հայոց համար շատ օգտակար հետեւութիւն չկրնար ունենալ։ Հայերն Ռուսիոյ կառավարութեան ներքե կրնան նիւթականապէս

երջանիկ լինել։ սակայն այս երջանկութիւնն ՚ի գին իրենց բոլոր ազատութեանց ծախու պիտի առնուն . . . : Հայոց համար աւելի ևս փափաքելի է Օսման. կառավարութեան ներքե մնալ, (այն պայմանաւ անշուշտ՝ որ սոյն կառավարութիւնն ըստ եւրոպական ազատ սկզբանց պիտի դարձէ այսուհետեւ) և իրենց ունեցած փոքրինչ ազատութիւնն պահել։ Այս իմ կարծիքն է։ Այն, Հայաստանի մեր տարաբար ազգայինք սաստիկ հարստահարութեանց, անիրաւութեանց և զրկանաց ենթակայ եղած են շատ տարիներէ ՚ի վեր։ Այն, կառավարութեան պաշտօնատարք շարաշար գործածեցին իրենց պաշտօնն։ Նոքա մեր ազգայնութեան ծառի ոստերը խորտակեցին և արգիլեցին զմեզ ՚ի բարգաւաճելը. սակայն և այնպէս մեր ազգայնութեան ծառի արմատը մնաց անսասն։ Մինչդեռ

Թող մեր հեռատես և խոհուն աղգայինք նկատողութեան առնուն այս խնդիրն. և եթէ տակաւին ժամանակ կայ, բողոքեն և իրենց ձայնը լսելի առնեն Եւրոպիոյ առջև։ Թող բողոքեն, և Պուլղարիայի պէս Հայոց համար ևս ինքնօրինութիւն պահանջեն յԵւրոպիոյ։ Եթէ Պուլղարիան ինքնօրինութիւն և ազատութիւն պիտի ստանայ, (որու համար մտերմաբար կը ինքնակցիմք իրենց հետ), միթէ Հայերն բաւական զրկանք և տառապանք չկրեցին ցարդ, և Պուլղարներէ աւելի արժանաւորութիւն չունին ինքնօրինութիւն վայելելու։ Միթէ Պուլղարաց պատմութիւնն՝ Հայոց պատմութեան չափ նախնական և պատմական կարեւորութիւն կընծայէ։ Օսմանեան կառավարութեան համար առաւել նախաբնութիւն է մի փոքրիկ հայկական իշխանութիւն իրեն դրացի ունենալ քան թէ Հայաստանի մէկ մասն Ռուսիոյ յանձնել և նորա սահմանակից լինել։

Հայկական իշխանութիւն . . . ո՛հ, կ'երազմարդեօք։ Ո՛վ է Հայոց համար խորհոյն . . . : Ռուսիոյ պատմագրին համար են ևս նոսրէն, Ռուսիոյ Եւրոպիոյ մէջ մի մասնաժողով, կամ աղգին կողմանէ կարգադրեալ երեսփոխաններ, որ Եւրոպիոյ տէրութեանց առջև Հայոց շահերն պաշտպանեն։

Եւրոպա առ Հայ ազգն մի մեծ պարտք ունի հասուցանելոյ։ Երբ Խաչակիրք Արևելք եկան, Հայերն էին միայն որ իբրև քրիստոնեայ միացան, և ամեն նպաստ և ծառայութիւն մատուցին նոցա։ Հայոց՝ այն ժամանակ առ Խաչակիրս

ծորեալի . . կաթողիկոսի ամենայն Հայոց, և ինդրեմ ինձ ներումն առ ի նոցունց քաւարար զօրութենէ վկայութեամբ ստորակնքող եպիսկոպոսաց։ Գրեցի իմով ձեռամբ Դանիկ արքեպիսկոպոս բնիկ միաբան սրբոյ Էջմիածնի։

Աթոռակալ Սիմէօն արքեպիսկոպոս՝ համեմատ տեսեալ զօրինակս նախատպին կնքեցի։ Ժամօրհնող Յովակիմ արքեպիսկոպոս. որպէս զնախատպին նոյնպէս և զօրինակս կնքեցի։ Արքահամարքեպիս. նոր առաջնորդ Տաթևու վանից որպէս զիսին նոյնպէս և զօրինակս կնքեցի։ Աստուածատուր սրբիպէս. զտորին նախատպին կնքեալ, յետոյ գնաց ի Թոխաթ ի գործ նուիրակութեան։ Գրիգոր արքեպոս. որպէս զիսին նոյնպէս և զօրինակս տեսանելով կնքեցի։ Անդրէաս արքեպոս. գրագիր, որպէս զիսին նոյնպէս և զօրինակն կնքեցի։ Բարսեղ արքեպոս. և այլն։ Ղազար և պոս. զօրինակն տեսեալ կնքեցի։ Ալէքսիս արքեպոս, զտորին նախատպին կնքեալ, յետոյ գնաց յՈւրումէլի։ Յովհաննէս արքեպոս. համեմատ տեսեալ զօրինակս կնքեցի։ Պետրոս արքեպոս. որպէս զիսին նոյնպէս և զօրինակս տեսանելով կնքեցի։ Յակոբ եպոս. համեմատ տեսեալ զօրինակն կնքեցի։ Աւետիս եպոս. և այլն։ Արքահամարքեպոս. զտորին նախատպին կնքեալ գնաց ի մեծն Պօլսոյ ի գործ նուիրակութեան։ Յովհաննէս արքեպոս. համեմատ տեսեալ և այլն։ Գրիգոր եպիսկոպոս և այլն։

արտայայտած սերն և համակրութիւնն՝ իրենց երկրին և տէրութեան կործանման պատճառն եղաւ։ Եգիպտոսի Սուլթաններն կործանեցին տապալեցին կիլիկիոյ Հայոց փոքրիկ տէրութիւնը, որպէսզի Եւրոպա որ և է յարաբերութիւն չունենայ Արևելքի հետ։ Այսպէս ուրեմն Հայոց փոքրիկ տէրութիւնն զո՛հ եղաւ Եւրոպիոյ համար . . . : Ահա այս է Եւրոպիոյ առ Հայս ունեցած պարտքն, զոր կըսպասեմք յուսայիր թէ պիտի ճանաչէ և պիտի հատուցանէ վաղ կամ անագան։

Մեծ ցաւօք ընթերցայ լրագրաց մէջ թէ Կ. Պօլսոյ մեր ազգային կրօնական ժողովն մերժեց զինուորագրութիւնն Հայոց համար։ Ինչ որ իսկ իննին այն պատճառքն՝ որով պարտաւորեցան այս որոշումը տալ, ներուռի ինձ ասել աղատաբար, թէ այս հեռատես քաղաքականութեան արդիւնք չէր։ Ասել թէ հայրենիք չունիմք պաշտպանելու համար. — և ինչպէս ոչ Եթէ հայկական հողէ հեռու եմք, սակայն ընտանիք և զաւակներ ունիմք. զանոնք պաշտպանելոյ պարտքն ունիմք։ Խիստ պիտոյ և հարկաւոր է, որ զինուորական վարժութեան մէջ կրթուի իւրաքանչիւր Հայ՝ առանց բացառութեան։ Միւս կողմանէ կիմանամ որ զինուորագրութեան ըսկըտունէ կիմանամ որ զինուորագրութեան ըսկըտունէ կիմանամ թէ ազգային վարչութիւնն փոյթ կունենայ առաջին առթիւ այս կարևոր խնդիրն նկատողութեան առնուլ և գործադրել։

Անգղիոյ բարձրակէտի անդամոց ներկայացուած Վոլու Պուքէն՝ կիմանամ թէ Պօլսոյ մեր Ս. Պատրիարքն 6—7 միլիոն առաջ՝ Անգղիոյ Քանթրպրիի արքեպիսկոպոսին մի նամակ գրած է իմացունելով նմա թէ մտադիր է Հայ վարժարանաց մէջ անգղիարէն լեզուն սովորեցնել տալ և այլն։ Հետեւեալ նամակն՝ զոր Վոլու Պուքէն՝ քաղած եմ, բաւական լոյս կըտայ այս խնդրոյն վրայ, որ իւր կարեւորութիւնն ունի մեզ Հայոց համար։

«Մտար Լէյարտ տո. լորտ Տէրպի, Թէրաբիա. 17-Յուլի-1877»

«Միլլորտ, Հայոց Պատրիարքն սակաւ ժամանակ առաջ հաղորդեց ինձ օրինակ մի նամակի, զոր Քանթրպրիի Արքեպիսկոպոսին ուղղելու մատար էր, իմացունելով թէ զինուորագրութիւն ունի անգղիական լեզուի ուսումն Հայ վարժարանաց մէջ մուծանելոյ, և այս նպատակին համար Անգղիոյ Եկեղեցւոյն և ժողովրդեան ձեռնտուութիւնն կրինդրէր։ Պատրիարքն իմացոյց ինձ նաև թէ անգղիական լեզուի ուսումն Հայ վարժարանաց մէջ մուծանելու մտադիր է։»

ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ Ի ՀՆԻԿԱՍՏԱՆԷ

Ի 16 Երրորդումն ամսոյն անցելոյ ընկալաք ըզհետեւեալ նամակն, զոր արժան համարիմք հաղորդել ընթերցողաց մերոց։

Բաթապիա, 5 Դեկ. 1877
Յարգոյ Գ. Ղուկաս Գ. Պալապարեան, ի Զմիւռնա։

Թանգ Պարոն, ի մէջ պատուական Արշալուսոյն ձերոյ տեսալ նեմ զհրատարակութիւն նորատպ քրիստոնեականութեան, զոր աշխատատարեալ է տէր Խորէն Արքեպիսկոպոս նար—Պէյ, ինդրեմ հաճեք առաքել վասն իմ մի հատ ի նախնական քրիստոնեականէն և մի հատ ի կրթականէն։

Տեղս չդոյ որեւէ նորութիւն ինչ արժանի ձեռում ձեռնութեան. բայց միայն ի տեղեկութիւն ընթերցողաց պատուական թերթին ձեր արժան համարիմ յառաջ բերել զյետագայ գիտողութիւնս։

Ակներև յայտնի է ազգայնոց համբաւ գովանի ազգասիրութեան և առատաձեռն օժանդակութեան Հնդկաբնակ Հայոց, որք ազգասիրական հոգւով ի բազումամաց հետէ յատուկ իմն նուիրական պարտք են համարեալ ինքեանց բարեւոքել ըստ կարի զգործադր վիճակ տարաբողոքիկ աղքատ բնակաց Նորն Զուղայոս, ի նպաստ որոց հաստատեալ են ի տեղիս տեղիս անդուկս առատաձեռն տրուք բարեպաշտն ազգայնոց և եղեալ են զայս ընդ խնամք կառավարաց, որ ամ ամի առաքեն գելամուտ գրամագլխոյ նոցին ի Զուղա ի ձեռս կառա-

զայն աթոռ ընդդէմ՝ Ս. Էջմիածնի. ուստի և ահա ի զղանալս իմ եղծանելով զայն ամենայն, աւանդեմ այսու յայտարարական գրովս իմով թէ յայսմհետէ որ ոք զիս և զարարս իմ պատճառ առեալ վերստին յօժարեացի օժանկը անդ կաթողիկոս, նզովեալ Եղիցին օժեալքն և օժանդքն։ Այլև այսու տմենայնիւ յայտ առնեմ թէ ես լաւ համարեցայ յայսմհետէ միայն պաշտպանելով զկեանս իմ խոկալ զփրկութենէ հոգւոյս ըստ Մարգարէին. ուստի և խոստացայ զի ոչ միայն ի ժամանակ փախալիս կենաց. . . վեհապետին մերում, այլ թէ նաև կեանք մեր եղեն երկարադոյն քան զպատուական կեանս նորին, չլինիցիմ ի յամենայն կեանս իմ ցանկացող կողման կաթողիկոսական, որ թէև այլքն զիս ստիպեցեն ոչ առնուցում յանձն. և որպէս Սիմէոն և Ղուկաս կաթողիկոսունքն սպասեն փառացն քրիստոսի ի յարութեան հասարակաց, նոյնպէս և ես ակնկալեալ այցելութեան քրիստոսի ի յարութեան արդարոց, ցանկամ քառութեան յանցանացս զորս յանցուցեալ իցեմ ընդ Ս. Էջմիածնի լուսանկար Աթոռոյն և օժելոյն Աստուծոյ . . . և քրիստոսատիպ կաթողիկոպին. և առ այս ի կատարեալ միամտութիւն նորին Սրբազնութեան փակեմ նզովիք զորս գրեցի ի ծանուցումն ընդդէմ Ս. Էջմիածնի և գերբնտրիք. . . վեհապետին գործոցն վկայութքն Աստուծոյ և ճանարութեամբ ամենատարբերորդութեանն. որոց վասն կատարեալ զղնամբ ասեմ մեզայ Աստուծոյ և որբոյ Էջմիածնի և գերագահ արժանքնորի երջանկափոռ Աստուա

Կարծեցիկ մէջ հաստատելոյն փափաքն բաւա-
նաւորութիւնն ի վեր կըսնուցանէր : Ողջն նա-
ն ինչպէս կիմանամ, քանի՜ քարտիկի Արքեպիս-
կոսին ուղղեալ է արդէն, և տարակոյս չկայ
անգղիարէն լեզուի և գրականութեան գի-
թիւնն խիստ օգտակար կրնայ լինիլ Հայոց,
որոնք նաև ուրիշ պատճառաց համար Պատ-
արքին այս խորհուրդը քաջաբերութեան ար-
ձանի է :
Ամերիկեան միսիօնարներն արդէն բաւական
պատեցան մեր լեզուն այս ժողովրդեան մէջ
արածելոյ կրիտիկան և կրօնական հաստատու-
թիւններ հիմնելով թուրքիոյ քաղաքաց մէջ :

Մ Ս Ն Ա Ղ Ո Յ Ժ

Յուսով սրտիւ կըծանուցանեմք զտարա-
ժամ վախճան մօտի Սիմն Ռու պաշտօնա-
նակից բարեկամին մերոյ, որ քաղաքիս
կենտրոնիս անուն գաղղիարէն օրագրոյն
խմբագրապետ—Տէրն էր ի 1865 ամէհետէ
Հանգուցեանն որ հազիւ թէ 42 տարե-
կան էր, անցեալ ամայ 27ին գիշերն իւր
մահականացու ընթացքն կնքեց սրտի դժն-
գակ հիւանդութեամբ մի յորմէ կրտսաւա-
պիւր յերկար ժամանակէ հետէ :
Մտացի, բազմահմուտ և քաղցրօրորոյ,
վախճանեան յաջողեցաւ բաւականապէս
զարգայնել զլրագիր իւր, որոյ համար Մէ-
հաիէ կարգին քանչանա պատուեալ էր
ի Բարձրագոյն Կրանէ :
Այս տարածամ մահն խիստ տխուր տը-
գումորութիւն ըրաւ քաղաքին բնակչոյ
վերայ և անմխիթար ցաւոց մէջ թողուց
զբաղմամբ իւր գծադր գերաւատան հան-
գուցելոյն : որոյ յուշարկաւորութեան տը-
խուր հանդէսն փառաւորապէս կատարե-
ցաւ ի ներկայութեան բազում երևելի
անձանց և մեծագոյն մասին հիւպատոսաց
քաղաքիս :

Քաղաքիս իտալացի բնակչաց խնամօք չորեք-
պիսի առաւօտուն հանդիսաւոր մեծաշուք
պաշտօն և պատարագ մատուցան ի հոյակապ
կերակրելոց Ֆրանկաց վաճառ հանգստեան
տեղոյ փառաւոր յիշատակաց արժանի վիք-
տոր—հմմանուէլ թանաւորին իապիոյ : Արքա-
պետութեան հաստատելոյ անդ, որպէսզի ըստ
արժանեաց անաշտապէս բաշխեցնէ զայն կա-
տարարաց տեղոյն : Սակայն հարցանելի է սա-
սանօր թէ արդեօք ճշդիւ ի գործ դնի՞ այս
արի նպատակ ազգայնոց տեղոյս :
Ստոյգն յերևան դայ ի յետագայէն :
Չուղա ունի այժմ 400 տուն բնակիչս որք են
այդն նշխարք մնացուածոց երբեմն բազմա-
մաք ազգին . յորոց եօթանասուն տունք են
թիւթ կարօտաւորք . մնացեալքն ճոխ են և
անանն տարեկան առատ նպաստս ի մերձաւոր
ազգականաց իւրեանց բնակելոցի Ընդկաստան :
Չքատք, իմա՞ զայրի կանայս, որք չունին ուս-
ութէ յոյս, ճարահատեալ գիմեն առ բողոքա-
տան տեղոյն, որք սիրով ընդգրկեն զնոսա ի
ուստա իւրեանց . և բազումք յարանց անձա-
պեցեալ խոյս տան ի ձեռաց պարտատեարց ի
տղանս շնդկաստանի . որոց թիւ հաշուի գող-
վան իւրաքանչիւր ամին առաւել քան 2100 :
Ի կակաթմ միայն գտանին այժմ 30 հոգիք
կրօտաւորք . և ո՞վ գիտէ թէ քանի՜ քանիք
թիւքերին ի Ձաւա և ի զանազան մասունս շնդ-
կաստանի . որք ոչ բաւականանալով տրիւք ազ-
գայնոց, գիմեն և սու օտարականս ի նախա-
նակ Հայ ազգին : Այժմ ոչ ապաքէն այսպիսի
թիւքքք ծաղրութանակ առնէ զազգ մեր յաչ

յաւայել շքեղափայլ դամբարան մի կանդնեալ
էր տաճարին մէջ, ուր ներկայ էին բայ՞ ի բազ-
մաթիւ ժողովուրդէ, բոլոր հիւպատոսք քա-
ղաքիս և ի նաւահանգիստ մեր գտնուած պա-
տերազմական նաւուց հրամանատարք ընկերու-
թեամբ զինուորական պաշտօնակալաց իւրեանց,
ամենքն ալ միաձև փառաւոր հագուստով, որ
ոչ սակաւ փայլ և պայծառութիւն կրնայէին
այս հոգեւոր հանդիսին . յորում մեծա Տիրան
էֆէնտին զտեղական իշխանութիւնն կընդկա-
յացնէր պաշտօնական կերպիւ :

Եւրոպական երաժշտաց ընտիր խումբ մի մի-
աբանութեամբ հոգեւոր երգոց այնպիսի ար-
հեստիւ և քաղցր եղանակաւ կընուագէր, որ
ներկայ գտնուող բազմաթիւ հաւատացելոց
սիրտերը կըշարժէին :

Գերա մօնսէյնէօր Սթաքքարիէ դրա արքե-
պիսկոպոսն, որ կընախագահէր այս եկեղեցական
սրտաշարժ հանդիսին : Իւր հայրական հոգեւոր
օրհնութեամբն վերջացուցանելով զայն՝ արձա-
կեաց զժողովուրդն ի Տէր :

Ա Ղ Վ Ա Յ Ի Ն

Չմիւռնոյ Հայ Ընթերցատան ութերորդ ամին
էլեւմոից Հայուեցուցակն սկսեալ 1877 Յուն-
վար 1էն մինչև 31 Դեկտեմբեր, հրատարակե-
ցաւ ի մօտ աւուրս :

Այս հայուեցուցակէն կըտեսնուի թէ յիշեալ
ազգօգուտ պատուական հաստատութիւնն, որ
ազգային ուսումնասիրաց քաջաբերութեան վե-
րայ իրաւունք ունի, գծադրաբար ի փայլուն
կացութեան չգտնուիր . զի նորա եկամտից գու-
մարն 5853 ող զուրուշ է . որ հազիւ թէ կըհա-
ւասարակչի իւր տարեկան ծախուց հետ :

Մեք ապագային մէջ յաջողութիւն և յառա-
ջադիմութիւն բարեմաղթելով Հայ Ընթերցա-
տան քաղաքիս, արժան կըհամարիմք մեր ըն-
թերցողաց հաղորդել նորա Գործադիր Ժողո-
ւորական Ընթերցատան հրատարակեցաւ
վերոյիշեալ հայուեցուցակին հետ :

Յ Ա Յ Տ Ա Ր Ա Ր Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Չմիւռնոյ Հայ Ընթերցատան ութերորդ
չրջանի հայուեցոյցը հրատարակելու առթիւ
հարկ կըհամարիմք քանի մը համառօտ գիտո-
ղութիւններ ընել :

Ընթերցատան հաստատութեան առաջին մէկ
երկու տարիները ազգը աւելի առատ կերպիւ
իւր նիւթական օգնութիւններովը ձեռնուու
գտնուած է, և թանգարանն ալ միևնոյն միջո-
ցին 400 հատորէն աւելի գիրքեր նուէր ընդու-
նած է այլեայլ տեղերէ : Անկէ ետքը մինչև
այսօր Ընթերցատան նիւթական վիճակը փոխա-

քաղաքակիրթ ազանց լուսաւորելոց, և ոչ ա-
պաքէն առատաձեռն տուրք առաքեալք ի
Ձուղա, յօդս ցնդին առանց հասանելոյ առ բարի
նպատակ իւրեանց : Ուստի ըստ մեզ՝ մեծ իմն
գործ ազգասիրական վարկանեցուք եթէ Հնդ-
կաբնակ Հայք՝ փոխանակուելու առաքելոյ ի
վայելումն ճոխ անհատից ոմանց Ձուղայու, իս-
փանեցեն զայնս բնաւին բողոքովին և փութաս-
ցեն նպատամատոյց լինել ըստ արժանոյն աղ-
քատաց դիմելոց առ ինքնեանս, և առաջնոր-
դեցնեն զնոսա վերադառնալ փութով ի Հայրե-
նիս : Բայց թերևս առարկեցեն ոմանք թէ
զայս արժանի է առնել և զայն չթողուլ : Այժմ,
եթէ արդարութեամբ ի գործ դնէին կառա-
վարիչք ի Ձուղա զտուրս սնդկոյն աղքատաց,
թերևս արդարանայր աստ վերոյին ասացուածն
և զիարդ բաշխին այնք աղքատաց, յորժամ
ոմանք ի նոցանէ ճարահատեալ դիմեն առ բո-
ղոքականս, և բազումք եղեալք ի պանդխտու-
թեան ծիւղին և մաշին, և ի վերադառնալն
իւրեանց ի Ձուղա ընչեղ համարին և ճոխ առ
ժամանակ ինչ ուրեմն ուր խորասուզին տուրք
աղքատաց Միգկոյն, Տէր միայն գիտէ :

Մեծարանաց և սիրոյ ողջունիւ մնամ, և այլն :
Գ. տէր Գ. Գառապրեան :

նակ աւելնալու՝ երթալով նուազած կըգանեմք,
որ եթէ նոյնպէս շարունակուէր Ընթերցատու-
նը ոնչուչտ աւելի բարձր գիրք մը կունենար
այժմ : Մինչև վեցերորդ շրջանին սկիզբը թան-
գարանք գրեթէ ամուլ մնացած է . որ ժամանակ
ինչպէս և սլերը եօթներորդ շրջանի 200 հատո-
րէն աւելի գրեանք աւելցած են թէպէտ, բայց
երկու տարուան ժիջոցի համար աննշան բան մը
կըհամարուի : Իսկ այս վերջին շրջանին նիւթա-
կան վիճակը վարը տեսնուած հայուեցոյցէն կը-
յայտնուի . որ թէպէտև անցեալ տարուէն իսկ
նուազ եղած է . բայց և այնպէս գոհ եմք մեծ-
արոյ քաժանորդներէ որ ժամանակիս դժբաղդ-
պարագաներու հակառակ Ընթերցատան շրջանը
գէթ պատուաւոր կերպիւ լրացնելու չափ իրենց
օգնութիւնները չ'զլայան : Այստեղ պարտ կը-
համարիմք նախորդ Տնօրէն խորհուրդներու
հետ մեր անկեղծ շնորհակալութիւնները մա-
տուցանել մեծաշուք Յակոբեան եղբարց մեր
ազգաւէր հայրենակիցներու, որ ի Բարիզ և յԱ-
ղէքսանդրիա, որոնք իրենց սովորութեան հա-
մեմատ նիւթական առատ նուէրներու հետ Եւ-
րոպական երեք ընտիր լրագիրներ ևս զրկելով
քաջաբերեցին զմեզ . և ապահով եմք որ ազ-
գասիրաբար պիտի շարունակեն իրենց նիւթա-
կան և բարոյական ձեռնտուութիւնը որոնց ար-
դարև կըկտրուի Հայ Ընթերցատանը : Գալով
թանգարանին՝ գոհութեամբ կըվերթամք նշա-
նակել որ այս վերջին մէկ տարուան մէջ 600
հատորի չափ գիրքեր աւելցան շնորհիւ աղքա-
տէրներու, որոնց անուանքը վարը նշանակուած
են, և կըյուսուեմք որ նուիրատուութիւնք պիտի
շարունակուին, ինչպէս որ Եւրոպայ բնակեալ
ազգային մը՝ մեծա Յովհաննէս Չաքրեանի մի-
ջոցաւ 19 հատոր պատուական գիրքեր զրկած է
և չուզեր է անունը յայտնել, որուն թէպէտև
մեղանձանօթ, մեր խորին շնորհակալութիւնքը
կըյայտնեմք : Մասնաւոր շնորհակալութիւն և
մեծա Յովհաննէս Բաբաղեանի որ ի Տուրիք,
որ Ընթերցատան վրայ ունեցած յատուկ սիրովը
իւր նիւթական և բարոյական գրեթէ ամենօր-
նոյ օգնութիւններու պատճառով : Այժմ
թանգարանի գրոց աւելնալուն համար իր կող-
մէն մեծապէս սատար եղաւ :

Հարկ կըհամարիմք իմացնել որ հնութեանց
թանգարանը դեռ ազգասիրի վիճակի մէջ կը-
գտնուի, ուստեղ կան միայն մեծա Յովհաննէս
Բաբաղեանի նուիրած ամեն տեսակ և ամեն
գոյն քարեր և մոխիրներ, զորս Եղնա լեռան
կողերէն անձամբ հաւքելու և զրկելու հոգը ու-
նեցած է : Արժաւ հայր Կ. Սիպիլեանի նուիրած
հայկական դրամները . և արժաւ Մակար վար-
դապետի (Առաջնորդական փոխանորդ քաղա-
քիս) Հեթում թագաւորին արժաթեայ մի դրա-
մը : Չ'մոռնանք նշանակելու Աֆիօն Գարահիսար-
ցի քանի մը ազգայնոց նուէրները որ իրենց
քաղաքին շրջականներէն գտնուած հին Յունա-
կան և Հուովմեական դրամներ են :

Երկերջանեմք խօսքերն իս ներողութիւն
խնդրելով սիրելի ազգայիններէ որ չկրցանք ի-
րենց պահանջուներուն պատասխանել մեր մի-
ամեայ պաշտօնավարութեան միջոցին . բայց
այդ պակասութիւնը աւելի ուրիշ պարագանե-
րու կըվերաբերի քան թէ ուղղակի մեզ . հետև-
ապէս փափաքելով որ յաջորդ Տնօրէն խոր-
հուրդը ամեն կերպիւ աւելի քաղաւոր դըս-
տուի, և ազգայնոց յոյսերը պսակելու կարող
ըլլայ, մեք կանցնիմք հայուեցուցակին հրատարա-
կութեանը :

Պ Ա Յ Տ Տ Ո Ւ Ա Կ Ա Ն Յ Ա Յ Տ Ա Ր Ա Ր Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Ազգային կեդրոնական վարչութեան :

Կայսերական բարեխնամ կառավարութիւնը
ներկայ պատերազմին տագնապներովն զբաղած
միջոցին՝ ըստորում ընդհանուր բարեկարգու-
թեանց կենսական խնդիրն ալ իւր մտածու-
թեանն առարկայ ըրած է, ամենա սրբազան
Պատրիարք հայրն այս առթիւ ևս տէրութեան
և ազգին ծառայութիւն մը մատուցանելու
խորհրդով, և բարեկարգութեան մասին Պետու-
թեան բարձր պաշտօնէից դիւրութիւն և լոյս
ընծայելու նպատակաւ Բ. Դրան ներկայացնե-

